

Богдан Лепкий. – К.: Україна, 1994. – 173 с. 5. *Прицак О.* Рід Скоропадських // Останній гетьман / Омелян Прицак. – К.: Академпрес, 1993. – С. 186–187. 6. *Терлецький В.* Слово про Кобзаря: Глухів поета. Шевченкознавчі розвідки / Віктор Терлецький. – Суми: Собор, 2002. – 208 с. 7. *Ушинський К. Д.* Твори [Текст]: в 6-ти т. – Т. 3. Детский мир и хрестоматия. Родное слово / К. Д. Ушинський; відп. за укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров. – К.: Рад. шк., 1954. – 799 с. 8. *Шевченко Т.* Повна збірка творів: у 3 т. / [Ред. тому О. І. Білецький]. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1949. – Т. 2. Повісті. – 641 с. 9. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Донецьк: ТОВ ВКВ "БАО", 2008. – 480 с.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Гриневич В.

Глухов в жизни и творчестве Тараса Шевченко

В статье исследуется и обобщается информация о фактах пребывания Т. Шевченко в г. Глухове, выясняются его глуховские контакты и связи, раскрываются особенности изображения края в творчестве поэта.

Ключевые слова: Глухов – столица Левобережной Украины, историческое прошлое, Т. Шевченко, мотивы, образы.

Grynevych V.

Town of Hlukhiv in the Life and Art of Taras Shevchenko

In this article the author examines and summarizes the information about T. Shevchenko's visits to Hlukhiv, finds out his Hlukhiv contacts and relations, reveals the peculiarities of the poet's approach to showing this region in his works.

Key words: Hlukhiv as the capital of the Left-bank Ukraine, historical past, T. Shevchenko, motives, images.

УДК 821.161.2-94.09

*Ю. Соколюк, мол. наук. спієроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

"МОЯ РІДНА, НЕБАЧЕНА І ЩИРО ЛЮБИМА МАТИ" (Т. ШЕВЧЕНКО Й А. ЛАЗАРЕВСЬКА)

У статті розглянуто зв'язок Т. Шевченка з родиною Лазаревських, зокрема з Афанасією Олексіївною. Нами опрацьовано щоденник А. О. Лазаревської за 1856–1858 рр., котрий дозволяє ширше висвітлити її особистість.

Ключові слова: Лазаревські, Афанасія Лазаревська, авторитет матері, щоденник.

Зв'язок українського поета з родиною Лазаревських достатньо досліджений. Існують окремі статті українського історика О. Лазаревського та публікації у пресі. Фонд Олександра Матвійовича Лазаревського, що зберігається в Інституті рукопису НБ ім. В. І. Вернадського, ще, однак, потребує опрацювання. В цій

колекції є безцінні реліквії козацьких часів, документи XVII–XVIII ст., сімейні листи Лазаревських, щоденник Афанасії Лазаревської за 1856–1858 рр. (Ф. І. – № 66855) [1].

Для Т. Шевченка родина Лазаревських була ідеальною моделлю родини. Про українського поета Афанасія Олексіївна дізналася від своїх синів. Особисто вони познайомилися тільки 21 серпня 1859 р., коли дорогою з України до Петербурга Т. Шевченко прибув до Гирявки і прожив тут до 25 серпня.

З шістьма братами Лазаревськими Т. Шевченка пов'язували тісні дружні стосунки. Коли поет перебував у засланні, його матеріально і морально підтримували Федір Матвійович та Василь Матвійович. Зокрема через Михайла Лазаревського поет спілкувався з друзями. Останній мав можливість часто бувати в Орську і виконувати для Т. Шевченка низку доручень. Сім років перебував поет у Новопетровському укріпленні, й увесь час брати не припиняли листуватися з ним, надсилати гроші й потрібні речі.

Підраховано, що за період із 1847–1857 рр. в епістолярії Т. Шевченка було близько шести десятків листів, братам Лазаревським належала четверта частина. В кожному з цих послань містилася спроба полегшити долю поета.

В Оренбурзі Т. Шевченко жив разом з Олександром Лазаревським. По приїзді в Петербург 1858 р. новоприбулий Т. Шевченко зупинився у М. Лазаревського. Тут він не тільки жив, але й харчувався і приймав друзів. 2 липня 1858 р. поет записав у Щоденнику: "Пошли, Господи, всім людям таку дружбу й такого друга, як Лазаревський" [6, 39]. В останні роки поета його фінансові справи вів саме Михайло Лазаревський. Неодноразово в Петербурзі навідував поет і Василя Лазаревського, котрий мешкав зі своєю цивільною дружиною Л. Зотовою на Літейному проспекті, 45. Він виконав портрети і В. Лазаревського, і Л. Зотової, проте місце їхнього знаходження невідоме.

Українська родина – це й одна з ключових тем літературного доробку Т. Шевченка. Усі побутові дрібниці від вибору пари до шлюбу, окреслення ролей членів родини в цілому і виховні функції батьків відбито в Шевченкових творах. Дослідники слушно зазначають, що поет акцентує факти більшої жіночої активності у розв'язанні проблем родини, особливий авторитет матері, що дає підстави вести мову про те, що "жіноче начало в менталітеті нації таки переважає" [4, 144].

Гостюючи в Гирявці у Лазаревських, Т. Шевченко створив декілька портретів. Один із них – портрет Афанасії Олексіївни Лазаревської. Робота виконана на тонованому папері крейдою та італійським олівцем. На темному тлі зображено літню жінку. Її постать ледь окреслена, основна увага приділена обличчю. Приязна, повновида, лагідний погляд, темне волосся, вбране у білий чепець, – такою

побачив Афанасію Лазаревську її названий син Шевченко. Портрет зберігається в НМТШ (г–492). Праворуч унизу крейдю авторський підпис і дата: "1859 // Т. Шевченко // августа 22". Ліворуч внизу олівцем рукою В. Лазаревського напис: "В. портрет матушки".

Ця чудова "козацька матір" була хорошим знавцем народної творчості. Народні пісні, прислів'я та приказки, на прохання молодшого сина Олександра, записувала у так званий "листівець". Мабуть, від Афанасії Олексіївни поет записав, а можливо, переписав із листівця дві народні пісні: "Теши, сину, ясенину..." та "Ходить собі по церковці". Вірогідно, у Гирявці він подарував Федору Біблію з написом: "Т. Шевченко. Федору Лазаревському. 16 августа 1859" [6, 185–186].

Відомий український вислів, що мати горда своїми синами. Такими синами, як брати Лазаревські потрібно пишатися. "Навдивовижу симпатичні люди ці прекрасні брати Лазаревські. Й усі шість братів, як один, незвичайний виняток" [6, 168]. В цьому велика заслуга їхньої доброї матері.

Афанасія Лазаревська (Лацинська) народилася у 1801 р. 1814-го одружилася з конотопським повітовим суддею Матвієм Лазаревським і оселилася на хуторі Гирявка Конотопського повіту Чернігівської губернії (нині с. Шевченкове Конотопського району Сумської обл.). На початку 1850-х років її чоловік подав у відставку. Лазаревські мали невеликі статки, та, попри це, дали всім дітям достойну освіту.

Протягом усього життя А. О. Лазаревська вела щоденники. Її син О. Лазаревський зберіг тільки один.

Потрібно зазначити, що опрацьований нами щоденник Афанасії Лазаревської починається з грудня 1856 р. і охоплює календарний 1857-й і частку 1858-го. Це товстий зошит із 94 сторінок у коричневій палітурці.

Він вівся російською мовою, проте наповнений просторічними українськими словами: "клуня", "лягти", "робила" (в сенсі "працювала"), "учера", "Максимовичка", "Нерадиха" тощо. В Афанасії Олексіївни чіткий почерк, вона гарно і логічно висловлює свої думки.

Побут, там описаний, також надзвичайно простий: чаювання з булками двічі на день і обід. Удосвіта вона читає Псалтир, молиться за дітей, удень в'яже безкінечні панчохи.

Вона постійно переймається долею своїх дітей: "долго не возвращается посыльный с почты. В 4-е вечера подали мне письма ото всех детей петербургских..." (запис від 2 грудня 1856 р.), "дошла до той яблоньки, на которой Саша вырезал имя свое в саду, долго там простояла..." (запис від 7 грудня 1856 р.), "так было тяжело мне, несколько разов перечитала письма детей..." (запис від 10 грудня 1856 р.).

31 грудня 1856 р. пише: "...в 1-м часу ночи перекрестившись молилась Богу о детях... просила у Бога, Христа Спасителя

счастливой им жизни и здоровья". Цієї ночі вона побачить пророчий сон про смерть чоловіка.

Афанасія Олексіївна фіксує факт листування з дітьми. Брати Лазаревські пишуть матері досить часто. Михайло і Олександр – двічі на тиждень, Саша та Іван – рідше. Іноді вона нарікає, що листи такі короткі. Листи надсилалися завжди: і з холодного Тобольська, і з Петербурга, і з розпеченого спекою Оренбурга. Про всі новини розповідалося батькам. Федір написав колись у 1847 р., що познайомився і заприятелював у Оренбурзі із земляком. Надзвичайно цей чоловік малює і пише чудові українські вірші.

Проте поштові відправлення були досить дорогі: простий лист коштував 35 коп., а більший – до 1 крб. 20 коп., тому мати часто надсилала листи одразу двом синам.

Записано, з яким нетерпінням Афанасія Лазаревська чекала обіцяних відвідин Василя і Михайла. Коли сумувала, перебирала дитячі речі зі скрині.

Найтрагічніші сторінки щоденника стосуються смерті Матвія Ілліча Лазаревського. Присвячені цьому записи погано збережені, бо розмиті сльозами Афанасії Олексіївни.

27 квітня 1857 р. захворів Матвій Ілліч. У записі від 7 червня, в день його смерті, А. Лазаревська підсумовує своє життя: "Прожила с ним 41 год и 8 месяцев, всю жизнь провели мы тихо и можно сказать мирно". Після смерті чоловіка на обкладинці щоденника жінка буде підраховувати кількість днів без нього.

Від 25 січня 1857 р. записано розмову з Матвієм Іллічем, що вона "не по годам хилая здоровьем". На цей докір жінка відповіла: "Я в своей жизни много перенесла горя, с молодых лет, с 16, начали дети, а детей 10-ть человек, сказать легко, которых кормила сама 10-ть, и смотрела сама я их; а сколько я перетерпела беды, трудов... и сколько я в своей жизни пролила горьких слез". Один із синів, Миколка, помер у дитинстві. День його народження вона завжди відзначала, про що свідчить і відповідний запис у щоденнику. Живих залишилося шестеро синів і дві дочки.

Глибоке і щире захоплення Афанасією Олексіївною Лазаревською Т. Шевченко висловив у листі від 9 жовтня 1858 р.: "Благодарных сыновей ваших я привык называть моими родными братьями, позвольте же вас называть моею родною, невиданною и искренне любимую матерью".

Саме А. Лазаревській на знак пошани 12 липня 1858 р. Т. Шевченко подарував офорт, виконаний за олійною картиною Б.-Е. Мурильо "Свята родина", із дарчим написом: "Афанасьи Алексеевне Лазаревской в знак глубокого уважения 12 июля 1859 года. Т. Шевченко" (Зберігається в Інституті літератури. – Ф. 1. – № 718). Гроші на виконання цього офорту були надані графом О. Уваровим, майном якого опікувався М. Лазаревський.

Дослідниця К. Лазаревська вважає, що подарунок мав символічний зміст. Т. Шевченко бачив, які дружні стосунки зберігають брати Лазаревські, з якою шаную ставляться до батьків. Мати, якій близьке і дороге все, що подобалося її синам, полюбила Т. Шевченка, не знаючи його особисто.

Т. Шевченко зробив А. Лазаревській ще один подарунок – це автограф вірша "Садок вишневий коло хати" з дарчим написом. Його "Русская беседа" опублікувала під назвою "Вечір" із присвятою у вигляді однієї літери "Л." (1859. – Кн. 3).

Поет листувався з Афанасією Олексіївною. Відомі два Шевченкові листи до неї і два листи до Т. Шевченка. Позаочі поет називав її "божественна бабця".

В одному, від початку вересня 1858 р., вона сердечно дякує поетові за дружбу з її синами, обіцяє передати малоросійських гостей із сином Іваном і щиро напучує: "...Любите там в Петербурге моих детей, как они Вас любят, и не забывайте нас, как мы Вас не забыли" [4, 121–122].

Усі шестеро братів Лазаревських на той час перебували у Петербурзі. Василь, Михайло, Федір, Яків – служили. Іван був студентом юридичного факультету Петербурзького університету. Він мешкав у квартирі свого брата Олександра по Набережній Мойки, 88. Майже щодня Іван Лазаревський бачився з поетом та допомагав переписувати його твори.

У листі від 9 жовтня 1858 р. Т. Шевченко пише, що гостинці від Афанасії Олексіївни він отримав і дякує.

До цієї жінки-матері звертається Т. Шевченко за батьківським благословенням, коли надумав одружитися з Ликерою Полусмак. У відповідь він отримує нижченаведеного листа:

"1860 г., 11 сентября. Гирявка.

Сердечно благодарю Вас, мой дорогой и добрейший сын, Тарас Григорьевич, за Ваше внимание ко мне; не знаю, чем могла я заслужить его, но я горжусь им и высоко его ценю.

Благословляю Вас чистым сердцем на предстоящую Вам новую жизнь. Желаю Вам насладиться в ней возможным на земле счастьем! Желаю Вам так искренно, так чистосердечно, как я желала бы его моему родному сыну. Молю Бога, чтобы он когда-нибудь привел меня увидеть и обнять Вас с Вашей супругою в моем доме, где так еще свежа память о Вашем посещении.

Усерднейший Вам друг **и мать**

А. Лазаревская" [4, 162].

1. Лазаревська А. О. Щоденник. 1856–1858. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. І. – № 66855. 2. Лазаревський О. Шевченко та Лазаревські. – К., 2004. 3. Лазаревський О. З оточення пророка.

Тарас Шевченко та родина Лазаревських. – К., 2009. 4. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993. – 384 с. 5. Шевченко і брати Лазаревські / К. Лазаревська // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 46–51. 6. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: у 12 т. – Т. 5. – К., 2002–2005. 7. *Шевчук В.* "Personae verbum" (Слово іпостасне): Розмисел. – К., 2001.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Соколюк Ю.

**"Моя родная, невиданная и горячо любимая мать"
(Т. Шевченко и А. Лазаревская)**

В статье рассмотрена связь Т. Шевченко с семьей Лазаревских, в частности с Афанасией Алексеевной. Нами исследован дневник А. А. Лазаревской за 1856–1858 гг., который позволяет шире осветить её личность.

Ключевые слова: Лазаревские, Афанасия Лазаревская, авторитет матери, дневник.

Sokolyuk Y.

**"My dear unseen and sincerely loved mother"
(T. Shevchenko and A. Lazarevska)**

The article considers the relationships of Taras Shevchenko with Lazarevsky family, including their mother Afanasia Oleksiyivna. The author researches into the diary of A. O. Lazarevska for 1856–1858, which allows to observe her personality in a greater detail.

Key words: Lazarevsky, Afanasia Lazarevska, mother's authority, diary.